

EL TEMPS

Plànol de la Ciutadella de Barcelona segons un dibuix de l'enginyer Verboom, on es veu la part del barri de la Ribera que va haver de ser enderrocada. La imatge és extreta del llibre de Muñoz i Catà *Repressió borbònica i resistència catalana*.

Salvada pels il·lustrats

La Il·lustració es va manifestar en l'urbanisme de la Barcelona del segle XVIII a través dels enginyers militars que van portar d'Europa les idees d'aquest moviment. La construcció de la temuda Ciutadella o les reformes fetes al castell de Montjuïc en foren dos exemples.

Diu que la ciutat de Barcelona va sobreviure a la guerra de Successió gairebé de miracle. Si més no, ho mostren algunes fonts del segle XVIII, que asseguren que, un cop presa la ciutat el 1714, el rei Felip V estava disposat a ar-

rasar-la completament i a construir, en el seu lloc, una columna que recordés als catalans el preu de la seva desobediència. Sortosament, tal com expliquen Antonio Muñoz i Josep Catà al llibre *Repressió borbònica i resistència catalana*, Barcelona es

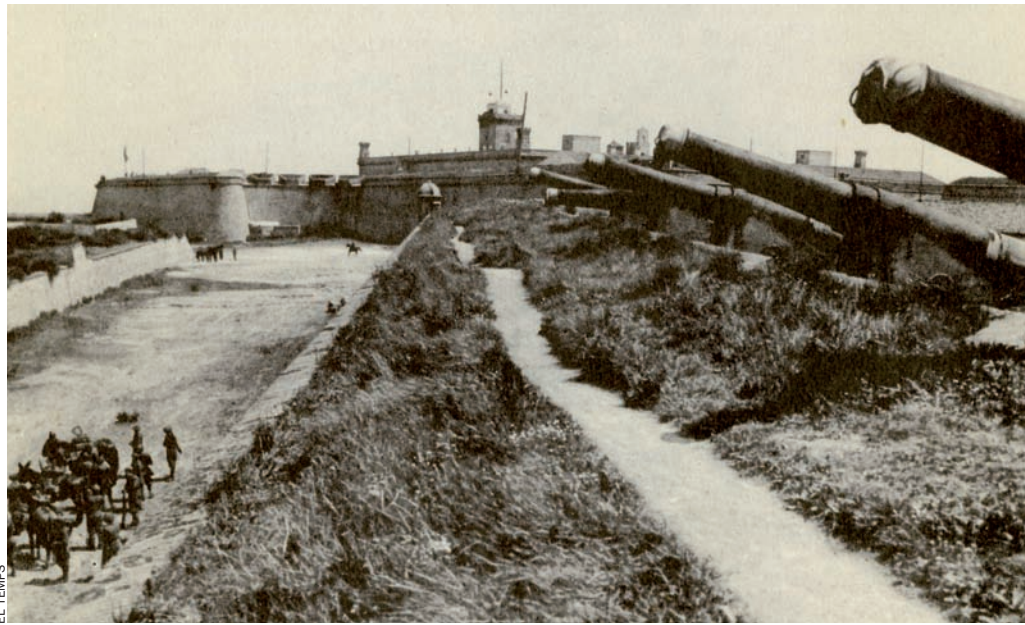
va salvar al darrer moment, entre més coses, perquè hi hagué gent, com per exemple l'enginyer flamenc Joris Prosper Van Verboom, que van aconsellar al monarca la construcció d'una gran ciutadella a tocar de la ciutat, seguint el model arquitectònic que la Il·lustració havia implantat a Europa; una fortalesa que, en paraules de Verboom, assegurés als descendents del Borbó "la pacífica possessió no només del Principat, sinó també la dels regnes d'Aragó, València i Mallorca".

Fou així com, el maig del 1715, Felip V aprovava el projecte de l'enginyer Verboom de construir una gran fortalesa a la banda de llevant, amb dos dels cinc baluards assenyalant cap a Barcelona, mostra inequívoca que l'objectiu de la ciutadella no era únicament defensiu, sinó que perseguia principalment sotmetre els barcelonins. Perquè quedés clar, dels 72 canons que era previst d'instal·lar als baluards de la ciutadella, 44 apuntaven en direcció a la ciutat. A més, la forta presència de soldats va fer que, ben aviat, la gent de Barcelona se sentís com si visqués en una presó, cosa que duia molts ciutadans a manifestar el malestar amb inscripcions als murs de la ciutat. Una pintada que deia "tot Catalunya és habitacle de presidi" va aparèixer en un mur un matí del 1715. Aquell mateix any, amb motiu de la demolició de la presó de la plaça de l'Àngel, algú altre va escriure: "La ruïna de la presó és presagi de llibertat".

Paradoxalment, però, la construcció de la ciutadella va significar l'arribada a Barcelona dels aires racionalistes que es respiraven a Europa i, sobretot, dels conceptes arquitectònics que el corrent de la Il·lustració havia començat a implantar a França. Verboom, de fet, va continuar la tasca que havia emprès un altre gran enginyer militar francès, predecessor seu i amb qui havia col·laborat: el marquès de Vauban. Es diu que fou un precursor del Segle de les Llums, perquè va teoritzar sobre els deures de l'estat vers el benestar dels ciutadans molt abans que ho fessin la majoria dels intel·lectuals, com Voltaire o Montesquieu, que van bastir el moviment il·lustrat al segle XVIII.

A més, Vauban va ser el responsable de la construcció de més d'una trentena de places fortificades, entre les quals la de Vilafranca de Conflent, a Catalunya Nord. Ben aviat, els coneixements de Vauban en poliorcètica –és a dir, la tècnica d'expugnar i assetjar fortificacions– van traspasar els Pirineus. La Ciutadella, projectada per Verboom fou, doncs, la primera mostra de l'aplicació dels criteris de la Il·lustració en l'arquitectura i en l'urbanisme de Barcelona.

La ciutat il·lustrada. Però les reformes urbanístiques que va experimentar Barcelona al llarg del segle XVIII van tenir un altre protagonista important: Santiago Miguel de Guzmán, marquès de la Mina, que va esdevenir capità general de Catalunya el 1742. El marquès de la Mina fou un altre exemple d'aquesta generació de militars il·lustrats que gairebé es van obsessionar per la modernització de les grans ciutats. Així doncs, tal

EL TEMPS

Una imatge del castell de Montjuïc a principi del segle XX, extreta del llibre de Pere Voltes *Historia de Montjuïc y su castillo*.

com explica Ròmul Brotons al llibre *La ciutat captiva*, el marquès de la Mina va prendre Barcelona com a

terreny d'experimentació particular, i introduí a la vida social de la ciutat celebracions que es consideraven un

Il·lustració a l'escocesa a Menorca

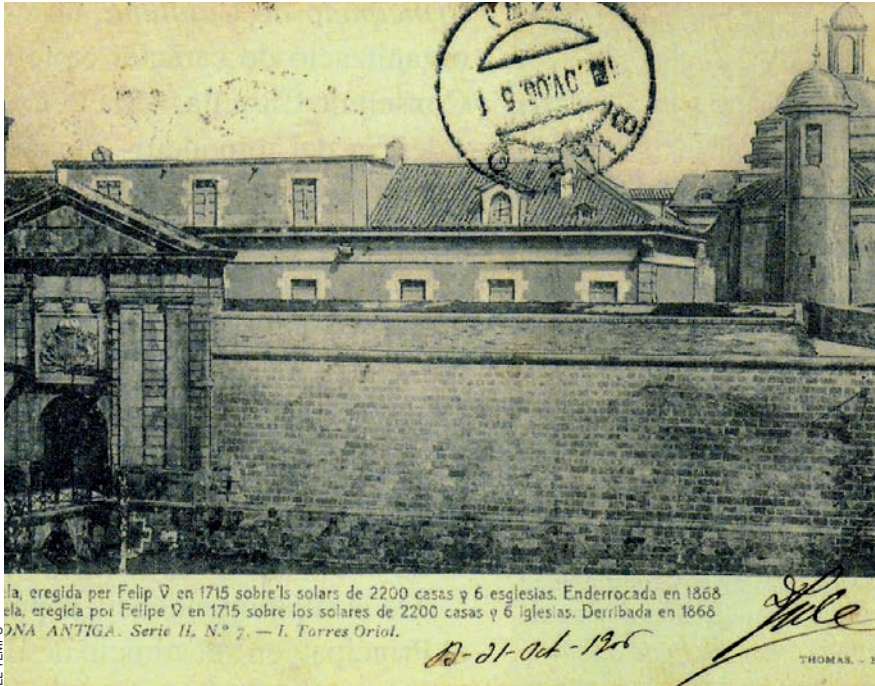
El model urbanístic il·lustrat que va arribar als Països Catalans al segle XVIII, com és el cas de les fortaleses construïdes a Barcelona o a Vilafranca de Conflent, no fou només de matriu francesa. El poble menorquí des Castell, situat al sud de Maó, és un exemple de l'urbanisme militar aportat per Anglaterra durant el segon període de dominació britànica de l'illa de Menorca, entre el 1763 i el 1782. Aquells anys, els anglesos van enderrocar el poble conegut per *sa Raval de Sant Felip*, que havia crescut a tocar del castell que el rei castellà Felip II havia ordenat de construir-hi a mitjan segle XVI. Per substituir el poble vell, els anglesos van fer-ne construir un de nou, apartat del castell, anomenat *sa Raval Nova* pels menorquins i conegut per *Georgetown* pels anglesos, en honor al rei George III. El poble nou fou dissenyat per l'enginyer militar escocès Patrick Mackellar i va quedar enllestit l'any 1771. El projecte de Mackellar seguia els criteris urbanístics propis de la Il·lustració, amb un traçat ortogonal i una plaça d'armes

al mig, que els menorquins anomenaven *Vila Jordi*. Amb la tornada de Menorca a mans de la monarquia espanyola l'any 1782 el poble va passar a denominar-se *Real Villa de San Carlos*, fins que l'any 1988 va recuperar el nom menorquí d'*es Castell*.

EL TEMPS

Plànol de Georgetown (es Castell), segons la proposta feta el 1764 per l'enginyer escocès Patrick Mackellar.

EL TEMPS

Postal de principi del segle XX que mostra l'entrada principal de la Ciutadella de Barcelona, extreta del llibre de Ròmul Brotons *La ciutat captiva*.

Vauban va teoritzar sobre els deures de l'estat vers el benestar dels ciutadans molt abans que Voltaire o Montesquieu

reflex de la modernitat, com ara els balls de màscares de Carnestoltes, els focs d'artifici de Corpus i, fins i tot, representacions d'òpera italiana. Ara bé, l'actitud del marquès de la Mina es va deixar veure, sobretot, en el terreny de l'urbanisme, amb la millora del port i dels camins d'accés a la ciutat. Amb vista als seus objectius, el capità general va comptar amb la col·laboració de l'enginyer militar Juan Martín Zermeno. Nomenat enginyer general pel rei Ferran VI, representava l'esperit il·lustrat que en aquells anys impregnava la cort castellana.

Segons que assenyala Ròmul Brotons, l'any 1749 Juan Martín Zermeno va rebre un encàrrec molt im-

portant del marquès de la Mina: la construcció d'un nou barri fora de les muralles, la Barceloneta. De fet, era un projecte que ja havia proposat l'enginyer Verboom el 1718 per encabir-hi la gent que s'havia quedat sense casa a causa de l'enderrocament de gran part del barri de la Ribera, una conseqüència de la construcció de la Ciutadella. D'aquesta manera, Zermeno va dissenyar el barri de la Barceloneta seguint els criteris del racionalisme militar, amb cases i carrers perfectament rectes i ordenats. Val a dir que els edificis es van construir limitant-ne l'alçada a un sol pis, per tal que no fossin un destorb per als canons de la Ciutadella que apuntaven cap a mar.

Zermeno va dissenyar la Barceloneta seguint els criteris del racionalisme, amb cases i carrers rectes i ordenats

Reformar el castell. Això no obstant, la Barceloneta no fou l'únic exemple de l'urbanisme il·lustrat que va projectar Juan Martín Zermeno. El castell de Montjuïc, tal com ha arribat fins avui dia, és el resultat de la reforma que aquest enginyer militar, inspirant-se en els criteris de Vauban, va dirigir a partir del 1751. Segons que assenyala Pere Voltes al seu clàssic *Historia de Montjuich y su castillo*, Martín Zermeno va ordenar d'enderrocar el vell castell construït el 1640 i va projectar una nova muralla abaluardada que, a final del segle XVIII, va arribar a comptar amb 120 peces d'artilleria. Igual com passava amb la Ciutadella, dos dels baluards del castell de Montjuïc, el de Sant Carles i el de Santa Amàlia, van ser construïts apuntant cap a Barcelona. Val a dir que sota aquest darrer baluard i part del pati d'armes hi ha dues cisternes per a recollir l'aigua de la pluja, amb capacitat per a tres milions de litres, i que han servit per a subministrar aigua al Poble Sec. Això a banda, al mig del castell hi ha una torre que substitueix la que hi havia hagut a l'edat mitjana, coneguda per castell de Port, que servia per a alertar la ciutat de l'arribada de vaixells.

D'aquesta manera, igual com la Ciutadella, el castell de Montjuïc va convertir-se en un símbol de la persecució contra els catalans. Els seus murs conserven records de tràgics episodis de repressió, com per exemple el bombardeig sobre Barcelona que el general Espartero va ordenar el 1842, quan era regent de la reina Isabel II, per sufocar una revolta popular i que va causar desenes de morts. O bé l'anomenat *procés de Montjuïc*, que va desembocar en la injusta condemna i execució de cinc anarquistes, acusats d'haver llençat una bomba al carrer dels Canvis Nous durant la processó de Corpus de l'any 1896. A més, el castell ha estat l'escenari de l'afusellament de personatges il·lustres, com ara el pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia, acusat de ser l'instigador de la revolta de la Setmana Tràgica el 1909, o bé Lluís Companys, president de la Generalitat de Catalunya, afusellat per ordre del general Franco el 1940.

Xevi Camprubi